

Ács József A HÉRAKLEITOSZI ÁLOM

Bevezetés

Az ember nem szemközt áll a léttel – ami ő és amit tesz, az is a lét. Hogy miként fogja fel és éli a létet, attól függ, hogyan tekint rá. A rátekintés módja viszont attól, mely vonatkozásait éli, és mely vonatkozásait nem. A megismerés körkörös viszony. Vagy önmagába tér, és zárt világot teremt, vagy hermeneutikai körré-spirállá válik: felnyílik a lét további vonatkozásaira és új felismerésekhez vezet: ez a látszatok szétfoslása, a lét feltárulása, az *alétheia* – mely maga is léttörténet.

Az önmagába térő kör neve Hérakleitosznál alvás, a feltáruló és feltáró létmód az ébrenlét. Ezért mondja, hogy „Az ébren lévőknek egy és közös a világuk, az alvóknak pedig mindegyike külön világba lép.”

Az egység nem lehet valamelyik rész, a szellem, a kultúra, a politika műve. Az egységet nem lehet megteremteni. Csak eljutni a felismerésig. Az egység a lét egysége.

látszatok foglya

Az emberlét a létbe ágyazódik, de nem esik egybe a teljes léttel. Hogy mennyit fog fel a kimeríthetetlenből, hogy felismeri-e tettei következményeit, hogy látszatok foglya marad-e, hogy mire teszi fel az életét, az az ember felelőssége, melyet nem rázhat le magáról. Létkérdés, hogy miképpen él és gondolkodik,.

A megértés nem valamiféle kíváncsiság kielégítése, hanem elemi kényszer. Mondhatjuk úgy is, a létkérdést nem mi tesszük fel. Létkérdés például, hogy iható vízhez jussunk. „Hogyan szerzel vizet?” Ezt nem mi kérdezzük, tőlünk kérdezi az élet.

A létkérdés, a lét kényszere nyitja meg és indítja el a hermeneutikai kört.

A végtelen könyvtár

Amit nyugati gondolkodásnak vagy modern gondolkodásnak nevezünk, bár sosem látott eredményeket ért el az ismeretszerzésben, fokozatosan önmagába, saját világába zárult. A világot *belülre* és *kívülre* osztva, a kívülesők felett igyekszik valamiképp hatalmat szerezni: ezért mindmáig törekszik rá, hogy mindent tárgyiasítson, kívülről nézzen: kívülre helyezzen. Ám ha minden kívülre kerül – még saját magunk is – ezen az oldalon nem marad más, csak a kongóan üres *cogito*. E folyamat végpontján amilyen borzongva tekint az ember a tárgyaknak, a jelen és a múlt tényeinek a túloldalon felhalmozódott, rendszerezhetetlen tömkelegére, ugyanolyan rettegés fogja el, mikor magába, saját semmijének feneketlen vermébe kellene pillantania.

Épp mert már a legelső mozzanatnál elválik egymástól anyag és szellem, test és lélek, gyakorlat és elmélet, determinizmus és szabad akarat, utólagos egyesítésük e rendszer keretein belül éppoly kivihetetlen, mint az egyiknek a másikra visszavezetése.

A felhalmozott ismeretek elrendezéséhez szempontok szükségeltetnének, ám a lehetséges szempontok is átkerültek a túloldalra: kimerítő részletességgel ismerjük már fajtaikat, s keletkezésük módját. Az innenső oldalon nem marad más, csak alakatlan vágyakozás, félelem és reszketés, melyben már Isten után sem kiálthatunk, mint a régi korok emberei, hiszen Isten is a kutatható, elemezhető fogalmak közé került. Helye következésképp a könyvtárban van.

Ad absurdum: az ember olyan nulla sugarú porszemmé zsugorodott, akinek ugyanakkor időben és térben végtelen világokat kellene magában hordoznia.

A nevetséges, ám ijesztő és embertelen nivellálás képi megjelenítése a minden valaha írt – és elvben megírható – könyvet tartalmazó végtelen könyvtár, illetve Borges másik találmánya, a végtelenül finom lapokból álló *Homokkönyv*, melynek nincs sem első, sem utolsó oldala, kétszer ugyanott kinyitni pedig képtelenség.

Az első ciklus Nacsinák-esszéinek elbeszélője (igen, elbeszélője – ezek az írások irodalmi igénnyel születtek) elámul és megretten ettől a betűtengertől, elborzasztja és megbabonázza az „információt termelő” blogoszféra felduzzadása, a múlt öröksége, a „fölénk nehezedő sokmilliárd teleírt könyvoldal”, a lehetséges metaforák, mítoszok, narratívák, világmagyarázatok ránk zúduló tömege. Lelkesen tekint Raymundus Llullusra és szerkezetére, melyen tárcsák forgatásával szinte tetszőleges számban generálhatunk teológiai kijelentéseket.

„Most a hálózat névtelen elágazásain bolyongva, akár egy beláthatatlan rendező pályaudvaron váltóról váltóra tolatva, egyre több erőfeszítést igényel tájékozódni az emberi tudás szövevényében, a kombinációk és variációk sokaságában, ahol az érvényes és az érvénytelen, a briliáns és a silány, a valós és az illuzórikus menthetetlenül összemosódik. Lull mester kellene ide, egy szellemi Mérnök, aki a Gépet vigyázva a szelekció művészetét, az ars electit gyakorolhatná.”

Éppen érvényes és érvénytelen, valós és illuzórikus „menthetetlen összemosódása” mutatja a legtisztábban, hogy az „emberi tudás szövevényének világa” mint képzet maga is mennyire illuzórikus.

Hiszen mit számít a végtelen betűtenger, ha senki sem olvassa? És miért kellene minden emberalkotta szöveget egyetlen pillantással átfognunk, mint valami szirtfokon megálló Napóleon, aki végigtekint a meghódított földön?

Így a művek tárgy-létéig, dolog-létéig jutunk csak el. Tehát a felszínen járunk.

„A műveket úgy szállítják, miként a Ruhr-vidékről a szenet és a fatörzseket a Fekete-erdőből. [...] a Beethoven-kvartettek kottái is a kiadók raktárhelyiségeiben halmozódnak, miként a pincékben a krumplihalmok. Minden mű rendelkezik ezzel a dologszerűséggel. Mik is lennének enélkül?”, írja Heidegger *A műalkotás eredete* című tanulmányában. „De [...] a műről a szállító alkothat magának ilyen képzetet, vagy a takarítónő a múzeumban. A műveket végül is úgy kell vennünk, ahogy azoknak kerül útjába, akik átélnek őket.”^[1]

létvonatkozások

Jelenkori példával: a könyvet véges számú jeltől összeállított tetszőleges hosszúságú jelsorozatnak (a Borges-

féle elbeszélőn kívül) legfeljebb az adatátviteli szakember látja, akinek még az adattól az információig (az adat jelentéséig) vivő első lépést sem kell megtennie, nemhogy az információk rendszerbe illesztésével ismeretet építene, az ismeretek összerendezésével és a világban elhelyezésével tudásig, majd a létvonatkozások (a fenti példában a műalkotások sajátos szerepének) felismerésével bölcsességig jutna.

Miért kéne elborzadnunk a Bábeli Könyvtártól? Hiszen a mű nem adat, tehát *nem* kombinatorikai kérdés. A mű *azáltal* mű, hogy vonatkozásba kerül a befogadóval. A műalkotások nem ismert és adott jelentésű tárgyak. Mert értelmük csak az előtt nyílik fel, aki elmélyült viszonyba kerül velük és saját létére vonatkoztatja őket. Aki viszont így jár el, nem valamely előre adott jelentést fog fel, a művet nem „általában”, hanem léte felől és léte szerint fogja érteni. Csakhogy ez a tárgyiasító szemlélet látóköre kivül esik.

Az eltárgyasító szemlélet kijelentések igazságát keresi. Az igazságot a valóság és képe közti megfelelésként értelmezi, azaz felteszi, hogy a kijelentések igazsága ellenőrizhető azáltal, hogy az adottnak és ismertnek tekintett valósággal összevetjük. Kérdés persze, hogyha már ismerjük a valóságot, minek fárasztjuk magunkat effélével.

Az igazság nem egyszerűen kijelentések megfelelése az adottnak és ismertnek, hanem maga a megismerés folyamata, a látszatok fátylának szétfoszlása, a lét megmutatkozása. A bölcsesség tisztában van vele, hogy az igazság nem módszer kérdése, hanem azon múlik, meg tudjuk-e teremteni az efféle felnyílás és megmutatkozás feltételeit, hogy a bennünket meghaladó létet egyszer s mindenkorra adott fogalomrendszerek rácsai mögé zárva *használjuk* és kísérletezünk vele, hogy értjük-e, miért nincs önismeret nélkül világismeret, és világismeret nélkül önismeret, hogy a lét kimeríthetetlen, minket, véges lényeket is magába foglal, rajtunk is keresztülárad, és fennmaradni sem tudunk másként, csak ha összhangban maradunk vele.

Az a felfogás, mely minderről elfeledkezik, elveszti arányérzékét és pillanatokon belül áldozatul esik a megalománia, a mindent átfogás csábításának. Rossz álom ez, és nem tudjuk, mikor ébredünk fel belőle.

idillre képtelen

Ha az ember megbékélne végességével, ha belátná, hogy a kimeríthetetlen lét csak bizonyos mélységig tárul fel, ha nem akarna – kompenzációképpen – saját gondolataiból építeni rendszert, melyben, a „mentális reprezentációk” fentről áttekinthető makettvárosának királyaként uralkodhat, ha nem csak saját héraikleitoszi álmát, a rendszert élne, felismerhetné, hogy épp türelmetlensége szűkíti be figyelmét, teszi süketté, belátásra képtelenné. Akkor nem volna az a szigetről szigetre vándorló Odüsszeusznál is izgágább, idillre képtelen, a mindenhatóság lehetetlen céljait hajtó, s ekként örökké elégedetlen, ám saját elégedetlenségére mint magasabbrendűségének bizonyítékára büszkén, belső jóérzéssel tekintő figura. Akkor nem volna Faust.

Kitörés a homoksivatagba

Ha e sajátos rátekintés pályájának kezdőpontját keressük, azt kérdezzük, vajon *honnan* nézve látszik az internet egylényegűnek Lull mester kijelentéseket generáló gépével? Honnan nézve látszik az „önmagát variáló tudászozaik” elsődlegesnek a „tudós koponyákkal”, végső soron az emberrel szemben? Honnan nézve tűnik a gondolkodás „reménytelen versenyfutásnak ember és ismeret” között? Valóban „mindössze arról van szó, hogy túl sok agy termel túlságosan sok, és ráadásul eltérő természetű információt?”

Ahonnán nézve így látszik – a lulli malom ledarálta törmelékek, az eltárgyasítás homoksivatagában –, ott nincsenek létvonatkozások. Akkor pedig nem lehet megérteni, mennyivel több a bitsorozatnál az információ, az információnál az ismeret, ismeretnél a tudás, tudásnál a bölcsesség.

A homoksivatagban csak a homokot pergethetjük az ujjaink között.

Mert aki megpróbál kitörni az ész tükörterméből, először az egyenértékűség sivatagában találja magát, ahol nem a próféták szava fogadja, hanem eldönthetetlen állítások. Igazolódna, hogy ahol nincs ésszerűség, ott káosz van? Csakhogy a korlátatlanság és iránytalanság, az „anything goes” pusztasága, ahol bármi lehetséges: mindez még a bebábozódott ész műve. Itt nincs művészet, csak létvonatkozások nélküli ornamentika. Bármi lehetséges – és semminek sincs jelentősége.

eltárgyasító ész

A próféta szavát csak az hallja meg, akit megérint, azaz ráébred a hallottak egzisztenciális súlyára, s feldereng előtte, hogy létezik egy másfajta, mélyebb létmegértés. Vajon *a szellem nomádjai*, akik az első fejezet címét adják, nem azok a sivatagban kóborló alakok, akik kitörni vágytak az eltárgyasító ész fogságából, de még semmi nem érintette meg őket?

A posztmodernnek tartott hittétel szerint, mivel tökéletes leképezés nem létezik, minden sziget más, mégis egyenrangú. Bármelyik lehetne az otthonunk. Innen már nincs messze a huszadik század végének „eszme-

piaca”, ahol a vásárló „tetszése” szerint próbálgathat magára különféle helyeken és időkben kisarjadt létmódok hitrendszerének bőséges kínálatból – épp mert egyikhez sincsen köze. A modern ember ugyanis abban a létmódban gyökerezik, ahol a lét valamennyi kérdését a technológia értelmezi és válaszolja meg. Csak a piac és a technikai haladás mítosza eleven. Más kultúrák, régi korok, vallások itt csak szórakoztató érdekességek és lakásdíszek lehetnek. Az „eszmék svédasztala” ekként csak az „ész homoksvatagának” másik metaforája. Az így értelmezett posztmodern cseppet sem „poszt”: ez még a modernitás végállapota, ahonnan már csak a Mátrixba visz tovább az út, ahol a technológia burkát hézagmentesen kibélelik az üzemszerűen konstruált virtuális valóság képeivel, melyek szebbek, színesebbek, meggyőzőbbek – valóságosabbak, mint a valóság. Innen kezdődik a posztmodern. Az áramszünet vagy a net kimaradása traumatikus élmény: lényegében a világ, az emberi kapcsolatok megszűnése. A modernizációs diktatúrák még tiltottak, a fejlett modernitás a központilag gyártott és terjesztett tartalmak túlerejére épült, a posztmodern már a tartalom előállításának feladatát is nagyrészt a tömegekre bízta. A virtualitás hálózati formát öltött. Ez a szisztéma tud elbutítani, narkotizálni, figyelmet lekötni, de tud tömeghisztériát kelteni és alkalmas célra irányítani is – különösen ha a kognitív tudományok és a hálózat-elmélet jóvoltából ismerjük a gondolatok keletkezésének és terjedésének törvényszerűségeit.

Mi a tárgyiasítás? Tárgyasító nyelven szólva: leválasztani a tárgyról, ami nem tartozik szorosan hozzá. Tágasabb szemléletben: tárgyakat szakítani ki a létösszefüggésekből. S ha már léttelen, helyükről kiszakított, múlt nélküli objektumokat képeztünk, s ezekkel műveleteket végzünk (tekintet nélkül az ebből következő kártételekre), ha valamely célracionális jegyében kapcsoljuk össze őket, akkor előbb-utóbb az ember is ilyen helyéről kiszakított, múlt nélküli objektummá, szélhordta homokszemmé válik, a személytelen gépezet pedig tulajdonképpen nélküle is kiválóan forog tovább. Tényleg: miért kéne az embernek játszania a szubjektum szerepét? Miért ne lehetne az a gép? A hálózat? Sőt, a gondolat? Máris megérkeztünk a rendkívül korszerű mémelmélethez, ahol a különféle elgondolások használják az embert mint táptalajt önmaguk reprodukálására.

Legalábbis így látszik az ész zárt világából.

Az ész embere saját racionális modell-világának istene. Mindent, ami „odakint van” meg kell ragadnia, s csak amit fogalmaival foglyul ejtett, azt tartja valóságosnak.

hatalmi kérdés

A racionalitás egyetemességének llulli elvében hívők azonban éppúgy nem jutnak közös nevezőre, mint a vallások disputájának résztvevői. Hiszen tele a világ ésszerű magyarázatokkal és buzgón propagált elméletekkel, melyekről sajnos csak azt nem tudni, miként lehetne ezeket a gyakorlatba átültetni – ez ugyanis hatalmi kérdés.

Az „információrobbanás” egyik előfeltétele a héraikleitoszi alvók külön világainak elszaporodása. Csak miután a sziklák ből lisztfinomságú port őrölt a nivellálás, élhettük át a mindent betakaró homokvihart.

A gyűjtő magányossága

Maga Llull is hiába akarja a világról tett kijelentések logikája (az arisztotelészi logika) helyett a világ logikáját feltárni, hiába írja, hogy „a lét mindenütt, kozmikus szinten és az ember belvilágában is azonos törvényeket követ”, hiába kerüli a megismerésben a „szubjektív” és „objektív” megkülönböztetését, hiába fogja fel a teremtést dinamikus kapcsolathálónak és viszonyrendszernek, gondolkodása alapjaiban mechanisztikus marad. Sajátos imamalmát forgatva vesz sorra lehetséges állításokat, miközben azt zsolozsmázza: „Ha meglátom, felismerem”. Saját árnyékán akar keresztüllépni, hogy életével meg nem érlett igazságokig jusson. Türelmetlen ember, aki a tudás fájáról az almákat még zölden szakítja le. Savanyú jutalom. Miért éri be ezzel?

Egyrészt afféle meghódított területeken körbepillantó Nagy Sándorként elméleti síkon akar uralmat szerezni *valamennyi* lehetséges kijelentés felett – mintha valamennyi lehetséges kijelentés átpörgetésével és a sületlenségek elhajításával mindjárt a szakralitás leglényegében találnánk magunkat. Másrészt olyan állításokat keres, amelyek mögött nem áll semmilyen tapasztalat és emberi személy. Ezek a feltevések és igények is jól mutatják, hogy a bölcsesség nála már kijelentésekké zsugorodott. Sajátos, a metafizika látszatát keltő gyűjtőszervedély ez, mely ott munkál egy másik Nacsinák-esszé hőisében, Aby Warburgban is, aki az emlékezet atlaszán dolgozik – az atlasz a mindent átfogó összegyűjtés mellett a kívülre helyezés, külsővé tétel metaforája is. A gondolkodást az tárgyiasítás szellemében merő szimbólummanipulációnak vélő modern felfogás örömmel fedezi fel saját elődjeként Giulio Camillót, a kartéziánus emlékezetsház megálmodóját is. „A tudat örökös bérlettel rendelkező nézőként szemléli az ideák által bemutatott előadást az elme színpadán”.

Elfojtott tartalmak

Mi más értelme volna „modellálni a gondolatokat létrehozó generatív mechanizmust”, mint hogy áttekintsük, uralmunk alá hajtsuk és ellenőrzésünk alá vonjuk saját gondolkodásunkat?

Fel kell tennünk a kérdést: ki az a „mi”?

Aligha véletlen, hogy a mester követői azt vitték tovább, ami Lullban arisztotelianus, ami a világ felett szerezhető hatalommal kecsegtet, és azt hullajtották el, ami nem. Ezzel választ kapunk az iménti kérdésre is. A „mi” a szemünk láttára hasad szét szubjektumra és objektumra: hiszen vannak egyfelől, akik modellálni képesek, azaz ismerik és ellenőrzésük alá vonták „a gondolatokat létrehozó mechanizmusokat”, és vannak, akiknek a gondolatai (a rendszer kimenete) felett ennek révén hatalmat lehet gyakorolni. Elméleteket a gyakorlatba átültetni csakis hatalom birtokában lehetséges.

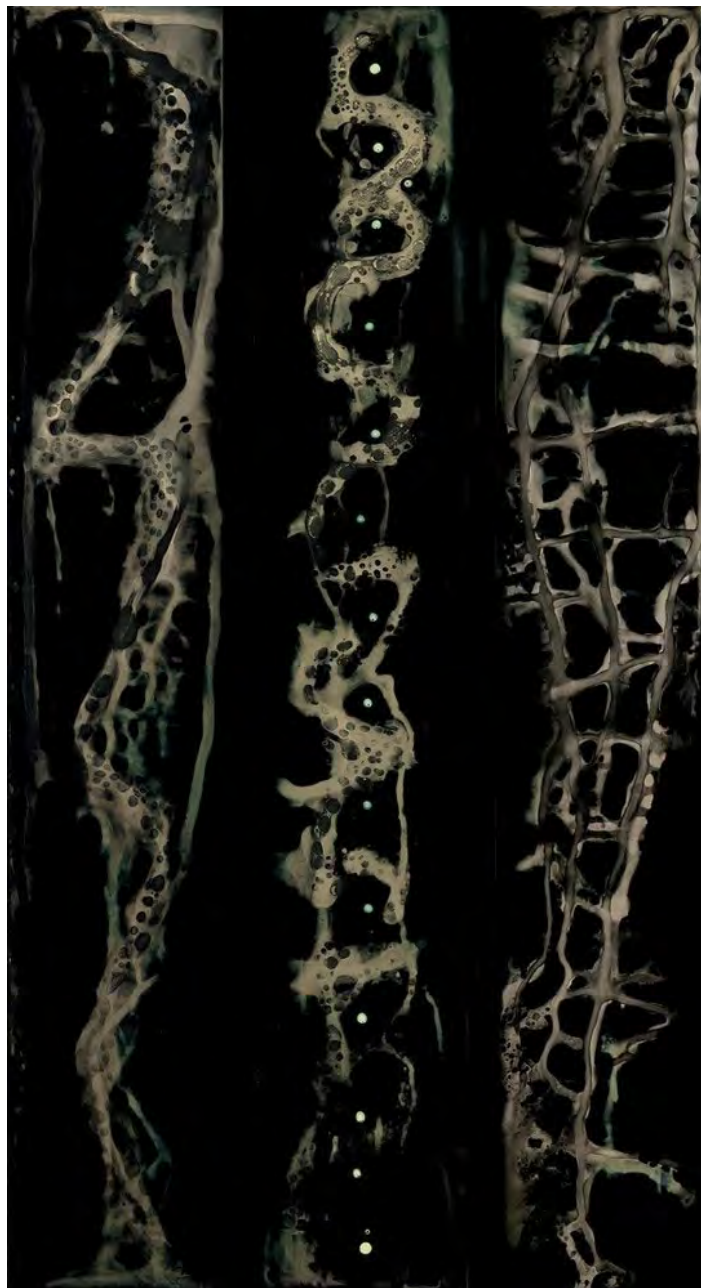
Ez a szemlélet nem is annyira megismerni akarja a világot, hanem „kimozdítani a sarkaiból” – és ez nagyon is sikerült. Jobban, mint a vágyott „teljes és tökéletes” megismerés, mely minduntalan saját csapdáiba szaladt: úton-útfélen kételyekbe és ellentmondásokba bonyolódott, majd logikai paradoxonokon feneklett meg.

Aby Warburg, a nagyhatalmú bankárdinasztia sarja a két világháború között arra vállalkozott, hogy az alkímiát, az asztrológiát, a mágiát mint „megtagadott”, „elfojtott” diszciplínákat, melyeket az oksági magyarázatokra épülő tudomány kiszorított ugyan, de „a háttérből is nagy szerepet játszottak a modern világkép kialakulásában”, valamiképpen integrálja. Hogy a különféle mítoszokat, Nietzsche szavaival „a metaforák át- meg átrendeződő seregét” maga előtt kitergesse és elrendezze. Velejég modern gondolat.

a világ alakítása

a világ alakítása

Nem felébredés a héraikleitoszi álomból, hanem annak egy újabb fejezete. Hiszen a nyugati gondolkodás egyik emblemikus képe éppen ez: a világ alakítása a könyvtárszobában kezdődik, a szikra az összegyűjtött,

felhalmozott tudás burkának belsejébe bábozódott, a világtól elzártan töprengő tudós elme (zseni) fejéből pattan ki.

Alkímia, asztrológia, mágia – valóban más-e, mint a fausti modernitás? Aligha, elvégre e tanok iránt maga Faust is hevesen érdeklődött. Warburg is úgy látja, hogy ezek „a háttérből is nagy szerepet játszottak a modern világkép kialakulásában”. Más képviselnek-e, mint a modernitás? Ha a modernításban csupán a racionalizmus megtestesülését látjuk, akkor persze igen. Ha a világ kézbentartásának eszközeiként tekintünk rájuk, ha a foglalkozás velük a mindenhatóság vágyálmának kiélése, akkor nem. Alkímia, asztrológia, mágia: a modern gondolkodás a publikum előtt megtagadhatja mindezeket, mint idejét múlt ezotériát, de amit önnön kiválósága ígézetében maga előtt is „tagad” és „elfojt”, az a saját viselkedésében megnyilvánuló hataloméhség.

Hol kössünk ki? És miért?

Nacsinák Gergely András kötetének első részében mindent elkövet, hogy az olvasó a lehetséges szempontok, felfogások, megközelítések hullámain hánykolódó lélekvesztőben tengeribetegséget kapjon. A második rész a kikötni vágyó és nyugalmat áhító embert szólítja meg, aki szeretné már megvetni a lábát Ithaka szigetén.

Csak hogy „a Nyugat [itt is] az utópisztikus 'arkhimédészi pont' végérvényes és szilárd bázisát keresi, amely tévedhetetlen rálátást kínál a valóság teljességére, és amelyre támaszkodva ki lehetne mozdítani sarkaiból a világot.” Az igazság korrespondencia-felfogásához szokott elme számára Ithaka keresése „költői kép arról, hogy az ember nyugvópont után kutat a mesterséges kozmoszban, melyet a nyelv és gondolkodás hoz létre a tapasztalt világ hol torz, hol szépítő, de mindenképpen csalfa tükreként.”

zsákutca

Ám ez lehetetlen, írja szerzőnk (és ebben egyet is értünk). Ithaka keresése a jelentés keresése volna? Nem az értelemé? Aki a jelentést keresi, már magától értetődőnek tekinti a jelrendszert, amelyben el akarja helyezni, amit tapasztal. A jelentés leképezi és jelrendszerbe illeszti a tapasztalatot, míg az értelem létezésünk egészével köti össze. A jelentés pontszerű, és annyi van belőle, ahány jelrendszer, az értelem viszont nem feltétlenül kimondható, és csak úgy állapíthatjuk meg, ha újra meg újra számot vetünk létünk értelmével, ha „jelen vagyunk”. A gondolt és a valóságos közti teljes izomorfia biztosító „tökéletes jelrendszer” (hasztalan) keresése az európai gondolkodás egyik zsákutcája és válságtünete.

A kővé dermedt gondolatoktól a képzeletig

Szerzőnk a harmadik fejezetben kilép az elme tükörterméből, hogy szemügyre vegye az ember teremtette világot: Konstantinápoly, Velence és Róma utcáin kóborol, a különféle ihletek és emberi elgondolások egymás fölé íródott rétegeinek tökéletlen palimpszesztjei közt. A generációk létmódjuk változása miatt se változatlanul folytatni, se végképp eltörölni nem tudták a múltat. Földtani rétegek? Fák évgyűrűi? Az igazi város: sok város egymáson. Vagy egymásban. Útvesztő, mely ugyanakkor különböző létmódok összevetésének lehetőségét is kínálja. A megismerkedés velük erőfeszítést kíván ugyan, de ebben az erőfeszítésben önmagunk, saját jelenünk mélyebb megértését is kínálja.

Az idő mélysége mellett ott vannak persze a tér dimenziói is, ahonnan a modern megismerés legtöbb metaforája ered. A szélességi és hosszúsági körökkel lefedett, műholdakról figyelt glóbuszon mára csakugyan nem maradt szemernyi fehér folt sem. Erre utal a zárófejezet címe, *Hic sunt dracones* (Itt sárkányok vannak). Az 1500-as évek elején jelölték így néhány térképen az ismeretlen és veszélyes területeket.

A tárgyiasító megismerés egyik metaforája a tükrözés mellett a feltérképezés. A tudásnak „teljes lefedettséget” kell biztosítania, azaz el kell tüntetnie a képzeletszülte „térképszéli sárkányokat”.

Mi szükség egyáltalán a képzeletre? Mihez kezdünk a fantasztikus lények bestiáriaival, a különféle imaginárius városokkal és civilizációkkal, a lehetetlen terekkel? Mi értelme van a *Hypnerotomachia Poliphili* vagy a *Serafini-kódex* forgatásának? Sőt, mi értelme az irodalomnak? Csupán lázadás volna a feltérképezett és varázstalanított világ sivársága ellen?

Ezt a romantikus, tehát jellegzetesen modern nyugati felfogást haladják meg a „Bábeli mindenségben” következő mondatai: „A sasmadarfejű és oroszlántestű griffmadarat nem azért írták le, mert a sas és az oroszlán önmagában nem elég bámulatos, hanem mert túlságosan is azok voltak – a mindkettőben rejlő erőt és szépséget csak megsokszorozza és még nyilvánvalóbbá teszi a nászukból született harmadik. A sárkányok lakta hegyek pontos képét nyújtják a hegyvidék életveszélyes és kiszámíthatatlan természetének, ahogy a lernai hydra alakja is hűen adja vissza Lerna mocsaras, hegyektől árnyékoltt tengeri öblének atmoszféráját.”

Miért fontos ez? Mert rávilágít, hogy a sárkányok nem a térkép szélén, tehát nem az általunk feltérképezett világ *mellett*, nem azon *kívül* találhatóak, hanem bizonyos értelemben *benne*.

A hatalom és az útvesztők

Nacsinák Gergely András kuriózum-gyűjteményében helyet kap az utilitarista redukcionizmus főalakja, a minden emberi törekvést az élvezet keresésére és a fájdalom elkerülésére visszavezető Jeremy Bentham, illetve a tökéletes börtönről alkotott elképzelése, mely röviddel a francia forradalom előtt született. Itt már nem az elme útvesztőiről, a tudás elrendezéséről, és nem is pusztán fantázia-gyakorlatokról van szó. Bentham, akinek a Kelet-Indiai Társaság egyik kulcsembere, Lord Shelburne volt a patrónusa, széles körben terjeszthette eszméit, Mirabeau keresztül pedig a francia forradalmat is támogatta – még a büntetésvégrehajtás megszervezésére és irányítására is ajánkozott – amiért 1792-ben Franciaország díszpolgárává választották.

A tökéletes börtön henger alakú, tengelyéből láthatatlanul figyel a mindent látó központ. Bentham a bejárat fölé, korát megelőzve, oktató-nevelő célú feliratot tervezett: „Ha szabad emberként szorgalmasan dolgoztak volna, nem kéne itt rabszolgamunkát végezniük”.

fantázialények

A totális relativizmus és a redukcionizmus, ha önmagában szemléljük, csupán oszkodásunk ártalmatlannak látszó hibája, melynek kártétele csupán az, hogy útvesztőkbe csal. Ám ha e szemléletformák kialakulásának és fennmaradásának történetébe is belegondolunk, elhagyjuk a szórakoztató érdekességek világát. A képzelet bestiáriáinak fantázialényei éppúgy kilépnek a könyvoldalokról és megvalósulnak, mint az embert eltárgyasító gondolkodás elsőre ártalmatlannak tetsző, papírizú konstrukciói.

Mint láttuk, a gondolatok keletkezését modelláló mechanizmusok kutatása sem valaminő elfogulatlan, önismeretünket elmélyítő embertudományi érdeklődés megnyilvánulása. A szűkülő globális elit keresi, aztán alapozza meg benne a szélesedő, strukturálatlan, s ezért gyurmaként alakítható tömeg formálásának metódusait.

A nyugati ember büszkén emlegetett örök elégedetlensége, melyből szerinte az úgynevezett haladás fakad, a léten átgázoló mohó csörtetés. Emblematikus alakja, Faust a tanúság rá. A II. rész végén a megöregedett tudós a tervei szerint a tengertől elhódított területen kiépített palotájában él, föld és víz ura. Mégis zavarja a fentről, az egykori partoldal felől érkező tömjénszag és harangozás, bosszantja az ott álló viskó, hiszen arról a magaslati pontról kellene művén végigpillantania. A makacskodó idős házaspár kitelepítésére Mefisztót kéri meg, akinek szolgálai egyszerűen felgyújtják a házat, s a bent lévők a füstben megfulladnak. Faust, aki a partoldalról akart a végtelenbe tekinteni, ezután megvakul, s midőn a palota kapuja előtt a lemurok már a sírját ássák, a helyzetet félreértve boldogan kiált fel: „Mily gyönyör az ásócsörömpölés! / Kik parancsomra itt nyüzsögnek, / megbékítik önmagával a földet / határt szabnak az árnak, és / a tengert béklyóba verik.”, majd megfogalmazza a végső bölcsességet: „szabadság, élet nem jár, csak azoknak, / kiknek naponta kell kivívniuk. / Így él le itt majd, a veszély ölén, / sok dolgos évet gyermek, férfi, vén.”

Lelki szemeink előtt megjelennek a huszadik század természetátalakítás jegyében működő kényszermunkatáborai. Lassú menetben vonulnak el a Gulag szűkös fejadagon élő bányászai, útéptől, fakitermelői, a Duna-delta mocsárvidékén csatornát ásó, kubikoló elítéltek. És felderengenek persze a benthami felirat különféle változatai, meg alattuk a sűrű sorokban áthajtott emberek, akiket aztán elnyel a köd.

Daidalosz monológja

A kötet végére érve szerzőnk rátalál az egyetlen dinamikus, folyamatosan változó labirintusra: az emberre. Hogyan értsük ezt?

„Az útvesztő az egyetlen építmény, amely nem válasz, hanem kérdés.”

a labirintus legközepe

Mikor a könyv végére értem, elgondolkodtam: vajon az írásokat nem fordított sorrendben kellett volna-e olvasnom? Az első esszé, mely Lull mesterről szól, a labirintus legközepebe pottyantja olvasóját, s a könyv fáradtságos útkanyarokon, elágazásokon, zsákutcákon és vakvágányokon végigterelve juttatja el eddig a mondatig. Kivezeti az egyik útvesztőből – a másik útvesztőig, mely a sajátja.

Talán csak ezzel a tapasztalattal a hátunk mögött érdemes fordított irányban is megtenni az utat, ezúttal befelé abba a *külső* labirintusba? Az útkanyarok fáradalmi nyilván nem csekélyebbek, de jobban értjük, miből és miért épül labirintus. Végül visszaérünk a nyitóesszé Eörsi Istvántól kölcsönzött mottójához: „A szellem emberét a lehetőségek varázsa vonzza.”

Mi lehet ennek – nem a jelentése – az értelme? A lehetőségek varázsa nem az ész korlátok nélkül, szabadon bejárható homoksvatagából hívogat. Ott minden varázs délibáb. Nem is a Faustot megbabonázó elgondolás: mindent a legszélső határokig hajtva végigpróbálni és kiélni. A lehetőségek varázsa a teremtő képzelet működésében táru fel. Ezek a létbe illeszkedő – tehát nem a létből kiálló és a léttel szembeforduló, pusztító, roncsoló – lehetőségek.

A héraikleitoszi alvó, aki semmilyen létösszefüggésre nem ébredt rá, a lehetőségeket csupán mint egy kijelentés-gép generálta vak permutációkat tudja elképzelni. Mindig valamely állításból indul ki, s annak következményeit próbálja végig. Tévelygésében Kafka egyik aforizmájának hősére hasonlít, aki kéri, hogy régi cellájából (szigetéről), melyet gyűlöl, vigyék másikba – melyet csak aztán kezd majd gyűlölni. Közrejátszik ebben a hit maradványa is, hogy miközben átszállítják, reméli, a folyosón (a tengeren) véletlenül szembejön majd az Úr, végignéz rajta, és így szól az örökhöz: „Ezt a rabot ne zárjátok be újból. Őt magamhoz veszem.”

[1] Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*, ford.: Bacsó Béla, Európa, Bp., 1988, 36. o.

NAC SINÁK GERGELY ANDRÁS | A MÁSIK ÚTVESZTŐ

kép | **S Gayle Stevens, lensculture.com**

KÖSZÖNTJÜK A MA 50 ÉVES ÁCS JÓZSEFET!

